

ORIXEren EUSKALDUNAK ETA FESTA-GIROA

Tolosa, 1998-XI-13

Joxemari Aranalde

O HAR BAT

Beste jaun batzuek eta nik osatzen dugun Herri Literatur deitu batzordea Euskaltzaindian, talde gustagarria da benetan. Han dauden jaunak —andrerik ez da oraingoz—, jende jantzia dira, zentzuduna eta errespetozkoa. Umorerik ere, berriz, ez da falta izaten han. Talde gustagarria da benetan. Norbaiti bertara sartzeko eskeintzarik egingo balitzaio inoiz, ez dezala kupirarik izan sartzeko.

Jakin beza, ordea, taldegai berriak, badela bazter-ezineko arrisku bat barnean, non eta mutua ez den taldekide berria. Burutazio on bat izatearena da arrisku hori. Baldin eta noizpait, balio duen idearen bat jaiotzen bazaio delako bihankako horri, laster erantsiko zaio idea hori errealitate egiteko eginkizuna. Beraz, bitan pentsatu behar da, ahoa ideki baino lehen, norberak bere burua zuloan ikusi nahi ez badu.

Nik banuen arrisku horren berri; baina ez nintzen gauza izan ihes egiteko. Harrapatu egin ninduen, lagun omen ditudan hoiak jarri zidaten zepoak. Zera esan nuen behin: Orixeren *Euskaldunak* poeman sail haundiak hartzen zituela festak eta jaiak eta jokoak eta jolasak eta ospakizunak eta abarrak. Eta hori guztia erritualki ematen zela. Arau batzuen arabera mugitzen zela herri osoa zeregin horretan. Eta beste bururakizun hau ere sartu nuen: herri-antzerki baten itxura zuela guztiak.

Esan banuen esan nuen! Laster esan zuen nik dakidan batek. “Hortxe duzu gai polita hitzaldi baterako”.

Burutazio hori izan nuen, eta esan ere egin nuen, eta oso denbora gutxi behar izan zuten ene lagunek, zeini zegokion bururatzea erabakitzeke. Niri jarri zitzaidan obligazioa, eta hona hemen orain zuen aurrean, esana egiten.

ABIERA

Duela hamar urte eman nuen hitzaldi bat Orixeren *Euskaldunak* poemaz.

Egilearen jaiotzako mendeurrena zen. Ez dakit zergatik, ez zen argitaratu hitzaldi hura. Han esana utzi zuen, Orixek herri alai bat erakusten duela bere “Uhitzi liburua” deituan. Herri pobrea aldi berean, eta lanpetua, batez ere emakumezkoa; baina herri alai, jostagina, dantza eta kantu eta irri asko egiten duena.

Orain, beste behingoz, hitzaldia prestatu beharrez, *Euskaldunak* osoa irakurri dudanean, areagotu egin zait lehengo uste eta aburu hura. Eta kantu bakoitzean areagotu ere. 15 ditu guztira, eta bakoitzak mereziko luke hitzaldi bat, alde guztietatik eta alde guztietara darion grazia jasotzeko. Noizpait egingo al du lan hori, nik baino esku hobea dukeen norbaitek.

“Arrai” du, beraz, “aurpegia”, Xalbadorrek Mattinengatik esaten duen bezala, Orixek bere poeman agertzen digun herri horrek. Bekozko ilunik ez da hor; begitarte argia baizik.

Hala ote zen egiaz eta benetan Orixe hazi zuen herria? Aurpegi hori erakutsi ote zion gure idazleari? Edo gero berak asmatutako zerbait da “Uhitzi Liburua” deituan kontatzen eta kantatzen digun herria? Beraz, hutsegin zion “res ipsa loquatur” delako harek. Hor ez da “gauza bera mintzo”. Hor idazlea da mintzo, eta ez Orixeren haurtzaroko Uhitzi. Hitz batean, erromantiko baten Uhitzi ote dugu Uhitzi poemakoa?

“ERREKALDE”

Hori du izena Orixe hazi zuten etxeak Uhitzin. Han dago orain ere zutik bere haundian eta ederrean. Hura izan zuela dio bere “lênengo euskal-eskola” bere “sortetxeko alde”. Orixeko bere xortetxean lekuri ez harentzat eta Uhitziko Errekalden hazi zuten gure hiruxkia. Hura izan zuen bere etxe Orixek. Eta ez nolana hiko.

Hasteko, ez da familia bakarreko etxea. Hiru sukaldeko etxea da, eta Orixe haur zenean, “bi ama-alaba banetan ziraden bizi”. Beraz, bi familia bizi dira, ahaideak biak.

Honek bakarrik asko markatzen du biziera eta bizimodua. Familia ez dago bere baitan itxirik. Elkarrengana idekiak daude biak, eta horrek asko hornitzen du beren bizitza harremanez eta harreman bestelakoz.

Bakarra denean familia etxape batean, bertakoen harremana agortua gelditzen da askotan, ezer berririk ez delako gertatzen beren artean. Beste zen-

baitetan, berriz, elkarrekin konpondu ezinak, etenda uzten ditu. Muturtuak eta mututuak gelditzen dira bertako jendeak.

Familia bat baino gehiago bizi diren teiltalupeetan, ordea, nori ez zaio jaiotzen, bateko eta bestekoen joan-etorri horretan, bakoitzeko ilunaldi eta beltzaldi horiek uxatu errezeroak direla eta gutxiago irauten dutela?

Ez da dudarik, muturrak delako horiek, askoz ere presentzia ahulagoa dutela horrelako elkarbizitza batean.

Eta teiltalupeko bizitza hornituago eta ugariako eta argiago batek, kanpo-koekiko harremanak ere ugariagotu egiten ditu. Loturak gehiago dira kanpo-koekin, eta haien sarrera ere, errezeroa, eta alde askotatik, aberatsagoa denentzat. Hesirik ez dagoen lekura errezero sartzen da nornahi.

Eta Errekalde etxeak duen kokapena duen etxe batera, errezero eta mai-zago. Lekunberrietik Leitzara doan errepedearen alboan dago kokatua etxe bikain hori, eta Lekunberrietik Uhitzin barrena Gorritira doanaren alboan. Bi horiek elkar guzutzatzean sortzen den angeluaren txokoan dago kokatua, Orixe hikukia hazi zuten etxea. Berezia kokagunea. Ez ote zen, delako Errekalde hau, garai bateko benta haien moduko zerbaite? Nik tankera hori hartzen diot.

Baina tankerak tankera eta itxurak itxura, zera da egia: Jende askoren bilgi edo bilgune edo aterpe dela Orixe hazi zuten etxea. "Amaika jendên zokoa" esango du idazleak.

Han dira eskaleak, ezer den guztian, dela txerriltze, dela pestaburu edo dela eztai. Eta nola ez bildu Errekaldera, halako harrera egiten bazaie? Entzun Orixe Mikelen ahotan jartzen duen bertso hau, Garaziren senargaia nextkaren amonaren gorpuaren aurrean hildakoaren aipuak egiten ari dela:

"Ez zinun utsik bein ere bial
eskalea ate-ondotik;
sukal-barnera bai sartu, eta
eman ere maiekotik;
etzauntza garbiz irastortza ta
bi maindire, zeuk eginik;
bizi zaraifio ez zaie âztu
etxe ontara biderik."

Eta eskaleetan bat apartekoa bazen Errekalden. "Azpiroz'ko Mattolo" zen bera. "Mattolo zintzoa", ezkondu zen urte berean suak etxea eta bere emaztea erre, eta geroztik "erruki-okelaren" truke han eta hemen lan egiten zuen Mattolo. Ez zuen gehiago bihotzik izan bere etxe izandako hartara itzultzeko eta "etxekal" zebilen geroztik. Hau ere Errekalden da, eta Garazi laguntzen du liho-lanetan, neskatxak bere zurtasuna antolatu dezan ezkontzeko, eta Garazik ordainetan, jana ez-ezik, ohe zuri bat ere agin dio gure Mattolori. Orixe ai-pamen bihozitia egiten dio azpiroztar honi.

Errekalden da “Anton Koko” axurketaria ere. Ez da etortzen aitona Zimurriok nahi haina aldiz. Aitonak maite du kokoa, agortzen ez den xahakoa ekartzen baitu berekin eta handik ematen gure Zimurriori. Norbaitek zerbait ederrik irakurri nahi badu, irakur beza gure aitonaren piura edo jitea axurketari honen inguruan. Zer da hori! Axurketaria ere, Errekalden.

Baina bada besterik. Gizatalde bat da oraingoa. “Basagizon, ikazkin, egurgile ta arotz” ez dago osatua taldea. “Ikazkin lantegi” den “baso maitea” dute beren bizileku. Han egiten dute lan, jan eta lo astegunez, eta “zortzian bein Mezara kristau-egitekoz” “ta atsaldez erriari eragiteko poz” agertzen dira herrian. Eta hauek ere Errekalde dute beren biltoki igande gauero. Orixek mintzo da:

“Basagizonak ara ziraden
igende gauetz eta neguz:
bizi giñanen belarri, biotz
pozten ipuiez ta kantuz;
Jai egin eta, goiko ostatuan
oi baño obeki afalduz,
basora baño len, an genitun
adiskidēngana agertuz.”

“Basagizonak”. Guk *basomutilak* esaten dugu. Hauek ere Errekaldera datoz, beren basoko kamainara edo etzauntzara bildu baino lehen. Hemen bukatuko dute festa. Azkeneko ekitaldia dute hau, beren adiskideen aurrean eta artean egingo dutena. “Kolkoa betea dute —dio Orixek— berri ta kontu, ipui ta kanta”; eta hemen hustuko dute.

Gaurkoari hasera Zarauzko Letek emango dio, harako “Zapi aizparen gai den oiala...” eginez hasten den kantu famatuarekin. Eta beste hainbat eta hainbat kanturekin segiko dute. Euskal Herriko zoko guztietatik bilduak badira talde honetan, eta bakoitzak bere eskualdeko kantua hasiko du eta denek hura kantatu, eta denen artean gure Herri zaharraren herritasuna ospatuko dute. Horregatik esango du Orixek, “Ango kantu eta kanta alaietan bat zan guztietan alai: Euskalerrria, guzien ama, elkar ezagutuz anai”.

Baina ez da ama Euskal Herria bakarrik alai dagoena. “Eleder an zan, belarri-erne / ipui ta bertsu jakin nai”. Han da haur, eta han da muttiko, eta han da gaxte gure Orixek —poeman Eleder mozarropean gordea—, festa hori guztia jasotzen eta ospatzen eta paregabeki, irri eta kantu eta kontu, eskola-giro argian, bere buru eta bihotza horni eta horni, eta ase eta ase, eta bereganatu eta bereganatu “Erri baten arnasa”, gero berak poeman txertatuko duena. Hori eskola Herri baten kulturaz hazteko eta hezteko eta jabetzeko! Eta hori etxea gure “hirukiari” tokatu zaiona bere “sortetxeko alde”! Eta zein harri, *Euskaldunak* poemako herria festajario eta grazijario eta alaitasun-jario izatearekin? Zer besterik erakutsi dio Errekaldeko eskolak? Eta ez da horretan agortzen etxe hartako irakaskuntza.

Berex utzi dut, eta berex hartzen dut oraingo pertsonaia hau, berezia baita bera. Nexka gajo bat da, ments edo erdi-ments horietako. Mikela du izena eta Bordako deitzen du Orixek. Irrigarria da, eta irrieragile eta irriegile.

Hori neskatxa! Entzun Orixek dioena:

“Ortzak zorrotzik su-atzean da
Mikela-Borda baldana.
Amaika baba ta artopil bero
ango sukaldean jana.
Etxeko andre zabalak badu
zabala bear-izana:
otordu batez errez jan leza
lau egunetako lana.

Arta-jalkitzen ari duzu
bazkaltzetik afaltzera;
arek jalkia zamari batek
ba daramake eiotzera.
Etxe-orde dun bazter artara
laister datorke atzera,
egun ta eguzki egin ez dizun
artzekoa lakatzera.

Eta hurrengo bertso honetan jakingo dugu nolako piura edo itxura duen gure neskatxak:

Okotzaundia, begi-ezkela,
galbaia aiñeko ezpaiña;
ortzez ederra, agoz betea,
gaiñez dario mingaiña.
Oiñak igesi, besoak zintzil,
koloka du bizkar-gaiña;
ipurdia, aldiz, galdu-eiñean...
orra neskezar liraiña.

Gazte-jendeak ba du parraldi,
esazaraziz ipui bi.
Azpikoz-gain esan oi ditu,
bat bera zuzen ez daki.
Kantetan ere saiatua da,
naiz lêna kantatu beti.

Eta orain dator ona:

Aretxengandik ikasi nizun
lên eta azken-ahapaldi:

«Nik zartaria,
 zuk burruntzalia:
 sutegiko lana
 biok erdi bana.
 Bestek eman jana
 ta poltsan bear dana,
 aisa bizi diteke
 bera nor dana.»

Horra gure “neskazar liraiña”. Par egiten du eta par eragiten, baina ez isekarik edo burlarik jasotzen. Hori ere irakasle da Errekaldeko eskolan. Horri jaso dio Orixek, eta hor jarri du *Euskaldunak* poeman, beste inori entzun gabeko kantu hori. Bere musika eta guzti agertzen da.

Zeinek ez du ikusten, Errekalde horretan dabiltzan pertsonaia hauek denak ikusita, bizitoki argi eta alai bat tokatu zaiola gure Orixeri bere sortetxeko orde, eta Euskal Herriaren kultur-gune aberats bat ere bai?

Baina uztagun etxea, eta atera gaitezen herrira, Uhitzira. “Igande gauetz ta neguz” Errekaldera bildu diren jende horiek, egunez ez dira geldi egonak. Beren igandeko eginkizunak ez dituzte bukatu meza entzutearekin. Esan zaigu lehen: “Basa-gizon, ikazkin, egurgile ta arotz, zortzian bein Mezara kristau-egitekoz, ta atsaldez erriari eragiteko poz”. Zertan? Dantzan, pilotan, palankan, bertsotan, edozertan. Ez dira bakarrak. Badute lagunik. Eta ikus Uhitziko giroa igandean bezperondoan:

“Bezperondoan, neska ta mutil,
 —artzai gaisoak mendira— (Orixere bai)
 larraiñetara, txelaietara,
 mordoskan banatzen dira.
 «Ingurutxo» bi molda ditute,
 bada jendea begira.
 Pilotan eta palankan ere
 nekez palta da partida.”

Hori mobida, gaur esango genukeen bezala, Uhitzia txikian! Hori festa! Hori herriaren bizitasuna! Hurrengo bertsoak adierazten digu ederki astegunaren eta igandearen arteko kontrastea:

“Bitarte artan isil basoa,
 ez aste-eguneko oiurik:
 aizkorak zerrak, otsik ez eta
 gurdiak ere ez negarrik.
 Ango musika errian, dena,
 aire berri biurturik.
 Gaur Plazaolak isilarazi,
 trena arren ere, damurik.”

Poemaren barnean esan hau, ez da dudarik, asko esatea dela. Harrigarri ere iruditzen zaigu ia, herria horrela festa-leku bihurturik ikustea edozein igandez. Baina ez dirudi horrela denik.

Poemaz kanpo ere badauka aitatu gauza hau bera, eta han esaten duena harrigarriago gertatzen da oraindik. *Quito'n arrebarekin* deitu liburuan dago aipamen berri hau.

“Uitzi ta Orixe” konparatzen ari da eta bakoitzak dituen abantailak atezatzen. Eta honako hau dio bere herri-ordeaz:

“Nik ez dinat esango zein politago, baiñan neretzako bayun bakoitzak bere zorapidea. Nik, beñipein, Uitziren bearra izan diñat. Nere lenbiziko euskal-eskola gure sukalde ua izan zinan. Artaz egina diñat liburu bat: onezkero bidean din. Ango belardi, baso, ikazkin. Igandean alaiago zinan Uitzi garai artan orain Pestaburuz baino. Ezagutu diñat ingurutxoia iru tokitan batean ateratzen: erriko enparantzan, Marieneko larraiñean, Irurte-Txabalean. Plazaolako burni bidea egin zunaten eta, agur angu alaitasuna! Lekunberritik ere etortzen zitinan atsaldea pasatazera”.

Hori igande arratsaldearen edertasuna Uhitzin! Zinez tokatu zaio Orixe “erbestuari” herri egokia, Euskal Herriaren kantuzko eta dantzazko ete bertsozko eta kirolezko kulturaz hornitzeko, gero *Euskaldunak* poeman mamitu zezan.

Ba al dago esan beharrik, irakurri eta entzun ditugunak entzun eta gero, poeman aurpegi alaiarekin ematen digun herri hori ez dela asmatua eta erromantiko batek sortua, baiziketa Orixe ikusia eta ezagutua? Hor, egilearen asmoa zen bezala, “gauza bera mintzo” da, hots, “res ipsa loquatur”. Horrela zen Uhitzi Orixe han hazi zuten urteetan, lehengo gizaldiaren azkenengoetan eta gizaldi honen lehenengoetan.

Eta asmo bera eta printzipio bera, hots, “res ipsa loquatur”, izango ditu gure idazle haundiak bere neurri, poemako graziaren beste iturri bat den jan-edan kontuak erabiltzean ere.

Jan-edan kontuak ugariak dira *Euskaldunak* poeman, eta Orixe ematen dien ukituarekin, ugariagotu bezala egiten dira. Hain ditu paregabeki tratatzen eta kontatzen! Hona talo berriaren inguruko xaltxa guztia. “Artajorra” kantuan dago, eta “Artoaren nekea” izeneko zatian. Artoa nola ereiten den, eta nola jorratzen eta zeintzu etsai dituen eta bat eta beste kontatuta gero honela dio:

“Aitonak amets guzia,
gertu lèn-eiotaldia.
Labean sar, sutean jalki
—iztarpean su-burnia—...
Ainbat arretaz eiara-arriak
emanen talo guria.

Etxean bada ezirik
 edota sardiña zârrik,
 aundienetik txikienera
 listua dario ortzetik.
 Taloa lagun, nork egin, aiek
 bezain otordu goxorik?

Txigurtzen danean zitzi,
 zartai-barrenak igurtzi;
 koipe naiz ezti, beatza atzetik
 xurgatu gabe ezin utzi.
 Nekazariak beste langillek
 âmen au ez du merezi.”

Hori entusiamoa janarekin, eta hori gozamina, eta hori aitormena, gozamenaren truke, nekazariari!

“Aundienetik txikienera / listua dario ortzetik”. Hor da listua, janari ongi-torri edo galdea egiten dion gorputzaren seinale. Beste mila lekutan ere agertuko da listua. Esaterako —Tolosan baikaude—, hor dago Lizardi gurean poesiaren 2. bertsoan. Etxeko sapaile edo balkoian dago goizean goiz jeikita gosala aurretik “sare gainean erdi-etzanik / bi besoak guztuzera”. Eta honela dio:

“Aizea arnastu, listua kurka,
 goiz-listu ugariren poza.”

Listu-jario eta hizjario jartzen du gure Orixe jan-festak. “Bazkaria mendian” du izena “Belarrekoan” kantuaeren zati batek, eta izana ere hala du, bazkaria. Uhitziko belardirik gorenean segariak eta besteek egiten duten bazkaria da. Hori deboziona berriz ere otorduaren inguru. Hona hasiera:

“Eliz-dorreko ezkil-ertzera
 eldu dalarik itzala,
 begi ta sabel jabetzen dira
 maierako ordua dela.
 Listu ugarigo, zorrotzago ortza
 mñari eragin-âla.
 Etxetik kanpo bazkaldu dunak
 nolabait suma dezla. (Listua hor dugu)

Saskietako bazkarien ta
 lur beroaren lurruna...
 elkarri nasiz sudurra-barna
 deramaten osasuna!
 Nekazariak irabazten du
 ondasunen ondasuna;

inori bezain oni zor zaio
dakarren alaitasuna.

Andik-emendik bide ta baztar
bazkari-eramaileak,
zeruetatik berri on duten
inguma zuri maiteak.
Itzalpeetan kokatzen dira
ara deituz langileak;
ba-datoz, segak bizkarrean, ta
eskuan makil-sardeak.

Jarri dira gure gizonak lizar haundi baten gerizan, eta honela jarraitzen du bazkariarenak:

Txingurri-lurra bertan bada ta,
Garazik erne begi;
txingurrik ere sumatu dizu
usai oneko bazkari;
larratz nasia dan arren, ark du
bidea zuzen bereizi:
apur legun bat ostuta berriz
lengo bidetik igesi.

Lotsa-bageko dan nimiño bat
aitonaren kutxarera.
Nexkak ikusiz «Or txingurria
kider azpitik aurrera».
Izketan ari dan bitartean
atera zaio gainera:
«Koipe geiago» esanez, sar du
lasai babakin barnera.”

Zeinen ederki jaso zuen milatan entzuna dugun “Koipe geiago” delako hori. Nexka ikaratu da, guk atzera egiten genuen; baina aitonak ez dauka horrelako eskrupulorik eta “sar du lasai babakin barnera” xomorro “nimiño” hura. “Gaztainaro” kantuan dagoen bazkarian, beste kontu bat jasotzen du, etxetik urruneko bazkari haietan askotan gertatzen zena: koilara edo kutxara eskas. Ustez mahainerako behar ziren gauza guztiak jartzen saiatu arren, askotan falta izaten zen zerbait. Hori bakarrik zenean gaitz-erdi! Gure hauen bazkarian, eskasia hori, ez da ahaztuarena. Lagun bat gehiago bazkaltzera bildu zaielako da. Edo hobeki esan, bildu dutelako. Lurrean mahaia zabaldua bazkaltzeko presatzen eri direla, ikazkin Erramun Mari agertu zaie arlora bidean, eta gaztainbiltzaileen nagusiak, bertan jar arazi du, heiekin bazkalduko duela eta. Entzun:

“—Orrenbeste artua nauzu
—dio— ni zure basoan.

Artzai nintzala, ikazkin-baba
biok jana dut gogoan.”

Gonbite hori onartu dizu ikazkinak eta jarri da mahainean. Eta orain dator arazoa: koilara bat eskas.

“Kutxarez, orde, bat gutxiago.
Estupiderik etzuan;
lantegîn bertan ikasi baitzun
ogiz ta artoz zurgingoan.

Ogi-ertzari mamia kenduz
egin dio zorrotena;
jan-âla bustiz beratzen da ta
beura jaten dizu urrena;
Berriz ta berriz xalinko berri
eiteko ba du âlmera.
Eltzeko ondarrak bukatu arte
axalak ba du iraupena.”

Horra konpondu arazoa. Ohiko konponketa zen hori, koilarak etxean ahaztuta utzitakoan, eta hor jaso du Orixek.

Eta jan kontuetan ari garela, ezin dut inola ere jale bat aitatu gabe utzi. Xaxtian du izena. “Eztaiak” kantuan agertzen da, “ezkon-afaria” zatian. Afaltzeko tenorea iritsi da eta ezkonberriak jarri zai dago jendea, afaltzen hasteko. Xaxtian jarrita dago mahainean jada. Ikus:

“Aiek sartu-begira afaltzen asteko;
Xâstian ogi-jaten ari zen orduko,
atera begiraka jana noiz elduko;
etortzerako badu baso bat ustuko.

Badator eztaiz-zopa begi-lausogarri;
biak zorrotz ditio Xâstianek ari;
katurik aragira ez da ain iratzarri;
eske bizian ditu listu ta eztarri. (Listua berriz)

Bein bete ta bein ustu, bigarren aldian
nork nai dun galdeari luza Xabastian;
irugarrenez ere ondarren tirrian;
gerta litiokenik ordûn ez zekian.

Urrenik, eltzaria guriñaz ondurik
—etxean egunero ez da ôlakorik—;
artatik ere jan du bitan mukururik;
ezpainak garbiketana badu naiko lanik.

Ogia galdu gabe ezker-eskutikan,
puska puskaren urren jaten ditu ozkan,
saldan igurtzika, naiz legor-legorrean;
tarterik ez, urrena etorri artean.

Aragi egosia; usaia ere berri;
—orain urrena noiz jan zun ezin igarri—;
artatik sartu ditu lau libra giberrri;
galtzak estutu, eta lasa hear gerri.

Urrena zekorkia, egoski, erreki;
Xâstian'ek zer jan dun sukak-pertzak leki.
Edan erruz egin du bultzatzeko obeki;
nai baino lèn ez balu andik bear jeiki...

Urrenik egaztia; Xâstian'ek arnas;
izardia arintzeko jarri da buru-has.
Jarraitzeko, barnean tokia du eskas;
zer asperen egin zun ez dakinak ikas:

«Gurdi-sesto nai nuke tripa, sasoi ontan.
Mami, gozoki ta abar, onenik, ezin jan»...
Negar egiten zizun itzok esatean;
baiñan jarri zioten egaztia aurrean...

Usaiak gaitz egiten, barrena bigurri;
gora-naiak eman ta gaindu zaio neurri.
Maietik altxa eta ikuilura korri;
bota artean izan du lertu bear gorri.

Itzuli da maiera, aurpegia zurbil;
berriz ere nai luke afarian murgil.
Labur arnasa artu-ta ezkerrean opil,
berriz asi da ondarrak ezin bil.”

Horra Orixe gose-pasatuaren esanetan jan eta jale kontuak. Hori zaporea poemarena mahai inguruko zera guzi horien presentziari esker! Hori “jus goxo”, Xalbadorek liokeen bezala, gure gogoaren mingainean jartzen zaiguna! Eder-gosea daukan edozein gogorentzat jaki paregabea da Euskaldunak.

Baina goazen festa-giro bereziagoaren bila, nahiz eta mahaiaren inguruko festa-giro hori baino ederrago gutxi izan.

Errekalde, festa-leku esan dugu. Herria festa-leku ikusi dugu igandeetan; baina badago beste festarik poeman. Festaldiak eta festa egunak dira hauek, hots, dibertsio hutsezko ospakizunak.

Hasi ere, *Euskaldunak* poema, festarekin hasten zaigu. “Pestaburu” du ize-na lehen kantuak, eta “pesta-aurre-egunetik” hasten da istorioa. “Danbolin soi-

nua da Amarkar'en bêra" dio idazleak. Eta zein dugu danbolin jotzaile hori? Zein izango da. "Zubieta'ko Pontxo urteroz errira". "Amazkar" gainetik behera jaisten da Pontxo soinua joz, eta horrekin ematen zaie Samiel egunez ospatzen diren jaiei hasiera.

Hasi festarekin egiten da poema *Euskaldunak*, eta bukatu ere bai. "Amo-naren iletak" du izena azken-kantuak; baina "Apezen pilota jokua" du izen iletagegunaren azkenak. Eta ikusi zernolako irrikaz espero duten uhitziarrek ordu hori, Orixe gaztea den urteetan:

"Ilkizunetan, gazte giñala,
egun guzian onen zai:
ikuskarririk, gauza atseginik,
jairik balin bada, AU DA JAI.

Beso biguñez, begi zorrotzez,
apeza adin ez inor gai;
gizonak plazan ertzetan daude
noiz asiko diran zai."

"Jairik balin bada, au da jai". Festarekin hasi eta festarekin bukatu egiten du Euskaldunak poemak.

Eta bitarte horretan, noiz eta non eta zertan ez da ospakizun "atseginik"?

Uhitziko Ihauteriek sei egun hartzen dituzte. Lehenik, hiru ostegun jarraian Ihauteri egunaren aurretik. "Gizakunde" du izen lehen ostegunak, "Emakunde" du bigarrenak, eta "Orakunde, Ihauteriegunetik hurbilenak. "Ikauteri" eguna da gero, laugarrena hau. "Asteleniaute" bosgarrena eta "Astearteaute" seigarrena, Tolosako "astelenita" eta "asteartita" dira azken bi hauek. Bada egun horietan denentzat, haundi nahiz txiki, festarik eta ikuskarririk, ospakizunik eta gauza atseginik.

Hor da Elentzaro, hor da Doniane. Bada horietan ere ospakizunik eta festarik, gazteen eske eta bat eta beste.

Hor dira apustuak, sega, nahiz aizkora, nahiz lasterka, nahiz palanka edo satai, nahiz ahari talka, eta... Hor dira estropadak, ia-ia kantu bat osoa hartzen dutenak. Zer gehiago behar da?

Gehiagorik ez dakit behar den, baina bada besterik ere. Beste hauek lan artekoak edo lan ondokoak dira, dela "artajorra", dela "iruleak", dela "eultzia", dela "artazuriketa". Hauek denek badute erdian eta ondotik festarik eta ospakizunik, eta mardulak eta beteak. Kultur-gune apartak gertatzen dira lanbide hauek denak. Zenbat kantu eta kanta eta ipui eta herri-jakinduri banatzen den eta jasotzen den lanordu horietan zehar! Horiek giza-eskolak eta euskal-eskolak! Analfabetoak ere ederki eskolatzen dira horietan.

Eta *Euskaldunak* honen festagiroya aitatzean, ezin dut alde batera utzi, bertan erlijio-inguruko ospakizunetan darion alaitasunari. “Meza alaiera doaz gauerdi denean” dio Orixek Gabon Gaueko elizkizunarengatik. “Meza alaiera”. Ez doaz nolana. Hala dio: “Soin berria dute aurrek jazteko eguna; inpernuko beltzari kenduz begi bana”. Garai haietan zerbait berria jazteak zuen grazia-rekin. “Sorgin-afaria” dute gero. Arloteenak ere gau horretarako jasotzen du puska goxoren bat, eta egiten du ohikoa baino afari ederragoa. Eta aurretik, ikus zeinen ohidura zoragarria. Alaitasuna eta festa ez da bihankakoentzat bakarrik. Harago zabaltzen da eta lauhankakoetaraino iristen da. Ikuilokoak ere afariaren zai daude. Ez daude lo bestetan bezala, “Janaren eske daude, elkar milikatuz”. Eta haietara doaz eta afaria banatzen die: “agotza aurrena ta alea beiri; lasto-orde belar biguin asto gaxoari”. Hori da ontasunaren edertasuna! Hori da erlijio-giro alai!

“Meza alai” da Gabon gauz. “Santa Garazi alai” da uhitziarrek mendian daukaten elizatxoaren zaindaria. Hara dute beren beila urteoroz, eta bada beilaririk:

“Andik mordoska, emendik saila,
itzez alaituz bidea,
Leitza, Berûta, Larraun-eldetik
inguratu da jendea.
«Zer diozu»-ka, erriko ta arrotz,
denek dute zer galdea,
igaz nola zan, aurten oraingoz
nola den urtea.”

Horrela dator jendea “Santa Garazi alai”rengana.

Eta nola utz hitz bitan aitatu gabe Aralarko Aingeruaren urteoroko bisita? “Aingerua erriz-erri” du izena zati honek, eta “Letari” kantua barnean sartua dago.

Zati horren aurrekoa, honako bertso honekin bukatzen da:

“Zenbat gizaldik kokatu dute
irudi ontan ezpaina!
Zâr ta aurrek oro, naiz ez ikusi
begiz Aralar’ko gaiña.
Bera jeisten da erririk erri
urbilduz bakoitzagana,
Aralar-mendi, zerua bera
aramanez aiengana.”

Mundu guztiak kokatu ahal izan du beraz bere ezpaina Aingeruaren irudian, nahiz inoiz izan ez Aralarko tontorrean. Aingerua bera dator, harengana joan ezin duenarengana.

Hona etorrera hori:

“Gogoan bizi dut nola giñan
Lekunberri’ko mugara.
Erri-gurutza, mutil mordoska,
gizon larrien illara...
Mugan itxaron; luzaro bage
malkorrak kanta-dandara.
Ara aingerua! lerden nabari;
ura biotzen dardara!

Erri-Gurutzêk elkarri mun, ta
oro belaunez lurrera...
VENI CREATOR esan ondoren
guziok jeikitzen gera.
Aingerudunak ugal-potoak
bere gerritik atera;
urten erri aingerudunak
aurrekoaren jazkera.

Oian, bei, ardi bedeikatuaz
doa mugatik errira.
Ezkil-dorrean bi mutil daude
noiz agertuko begira.
“Txanpurrion’go biur-guncan
egin duteneko bira
dandaraz dute usuagotzen biotz
biotz guzien pilpira.

Ez dut bein ere ain alai egin
erri maitean sarrera”.

“Meza alaia” Gabon gauetz, “Santa Garazi alaia” mendiko elizatxoaren zaindaria, eta “alai”a Aingeruarekin herrian sarrera, beste inoiz ez bezain alaia.

Aski erakusgarri edo muestra badugula esango nuke ikusteko *Euskaldunak* poemako herria, Uhitz, herri argi bat dela, herri bizi bat, alaia, mila modutako ospakizunez betea. Beraz, ez da idazlearen inbentu bat, hor ageri den herriak erakusten duen aurpegi arrai hori. Hori, ikusi egin du Orixek. Areago: Hori, bizi egin du. “Gauza bera mintzo” da poeman, egileak desio zuen bezala; hots, “res ipsa loquatur”. Orixek kronista bat da, berak “Letari” kantuaren barnean egin duen otoitzean jartzen duen bezala.

Ehundaka pitxi gehiago bada poeman zehar festa-giro hori hornitzen eta ugaritzen eta ederragotzen duenik; baina ez zegoen denak honera ekartzetik. Erakusgarri batzu bakarrik dira hemen bildu ditugunak.

Hasieran esan dut nola nere batzordekideei esan nien herri-antzerki baten tankera hartzen nion nik poemako herri honen izaerari. Niri iduri zaidana, zera da: Ohiko diren arau batzuren arabera mugitzen dela herri osoa ospakizun hauetan denetan, herritar bakoitza berari dagokion tokian eta unean eta zereginetan agertzen delarik.

Zubietako Pontxo “urteroz” danbolina joz sartzen da herrian festa-bezperan. Lehen ehotaldia errotarako aitonak prestatzen du.

Amonak eragingo dio odolari txerrihiltzean pertzean. Bi gurasoek emango diote baietza gazteen amodioari. “Atxomotxa” ezizenez ezagutzen den andreak emango dio hasera artazuriketetako ipuin kantaketari. Arreoa zabaltzen, “Sutegi’ko Joxepe” eta “Martin Burruntzali” dituzu beti. Hiletetan apezena da pilota partida. Eta ez gaitezen sar festa ofizialetan. Hor guztia dago arautua. Guztia egiten da ohikoaren arabera.

Eta ez dira eginak bakarrik arauen arabekoak. Esanak ere hala dira. Erritualki esaten eta kontatzen dira mila gauza. Segapustua, denek buruz dakiten arren, aitonari kontaraziko zaio, eta betiko hitz berekin kontatuko du. Eta horrela dena. Esakerak, ipuinak eta gertaerak beti beren tokietan eta garaietan berituko dira.

Horri esaten diot nik antzerki-itxura. Tankera hori hartzen diot nik poemako herri osoaren ibiliari eta ihardunari eta egonari eta bizi osoari.

Horra nik, ustez, erbia altxa. Bota beste norbaitek egin beharko du egun edo bihar, ni ez bainaiz aski ehiztari horretarako.